

Мовознавство XVIII-XXI ст.

Питання для обговорення

1. Філософія В. Гумбольдта
2. Витоки порівняльно-історичного мовознавства.
3. Порівняльно-історичні студії: Ф. Бопп, Р. Раск, Я. Грімм.
4. Компаративні дослідження А. Шлейхера.
5. Лінгвофілософські концепції мови у XIX-XX ст.: школа американського дескриптивізму, структуралізм, семіотичні студії. Н. Хомський і генеративізм.
6. Когнітивний напрям в мовознавстві.

Головні положення теми

• **Філософія В. Гумбольдта** зосереджена на ідеї мови як творчої сили, що формує мислення та світогляд людини. Він уважав, що мова не просто називає предмети, а *конструює* картину світу, у якій живе носій. Кожна мова для Гумбольдта — це унікальний спосіб осмислення реальності, тому різні мови відображають різний духовний досвід народів. Центральним є поняття “внутрішньої форми мови”, яке позначає глибинний принцип організації мовлення та національного духу. Гумбольдт підкреслював тісний зв'язок мови, культури й індивідуального розвитку людини, вважаючи мовну діяльність основою свободи та самотворення особистості.

• Протягом **XVIII ст.** тривали дослідження з питань нормалізації мови. Дискутувалися версії походження мови, формалізовані не лінгвістами, а представниками інших галузей науки. Недоліки висунутих теорій полягали в тому, що всі концепції створювалися не за результатами дослідження конкретного матеріалу, а через здогадки. Бракувало теоретичних узагальнень.

• **Ф. Бопп** встановлював генетичну спорідненість індоєвропейських мов; аналізував дієслівну парадигму; створив теорію аглютинації (будь-які флексії – дієслівні чи іменні – результат сполучення повнозначних слів (=дієслівних коренів) із службовими словами (= займенниками), отже, особові закінчення походять від займенникових основ 1, 2, 3 особи); запропонував новий метод лінгвістичних досліджень – форми однієї мови пояснюються через форми іншої мови або декількох інших мов.

• **Ф. Шлегель** розрізняв флективні (органічні мови – санскрит, латина, давньогрецька) та афіксальні мови (механістичні мови, одиниці яких створені за принципом аглютинації).

• **Р. Раск** – автор численних граматик (іспанської, фризської, давньоанглійської, шведської та ін. мов); встановив спорідненість скандинавських мов з готською; розробив низку методологічних критеріїв ((а) географічне розповсюдження мови; (б) граматичні відповідники; (в)

тотожність певного шару лексики; (г) закономірність звукових переходів) і спростував спорідненість перської та ісландської мов; визначає генетичну чистоту мови за критерієм граматичної/флексивної складності (мова з продуктивними флексіями не є змішаною).

◆ **Я. Грим** розробив періодизацію історії німецької середньовічної літератури; автор 4т. «Німецької граматики», дослідив історичну основу всіх германських мов; усвідомлював важливість діалектів; створив теорію стадіальної еволюції мови від флексивності до аналітизму (I- формування коренів і слів; II – розвиток флексії; III – відмова від флексії; розкрив природу німецького аблауту і вважав чергування голосних важливою рисою германських мов; протиставив аблаут (як соверідне явище германських мов) умлауту; відкрив закони пересуву приголосних.

◆ **А. Шлейхер** – автор організмичної теорії мови, за якою мова є природним явищем, має доцільну структуру, розвивається за об'єктивними законами незалежно від волі людини; створив модель родинного дерева і розробив процедуру мовної реконструкції; ввів в науковий обіг поняття прамови; створив реконструкцію праіндоєвропейської мови за матеріалами санскриту, латини і давньогрецької; вважав праіндоєвропейську мову реальною величиною.

◆ **Американський дескриптивізм** сформувався у першій половині XX ст. (Л. Блумфілд та ін.). Представники прагнули описувати мови максимально об'єктивно, спираючись на спостережні мовні факти, а не на інтуїцію носіїв. Вони розробили детальні методи аналізу фонем, морфем і синтаксичних структур. Мову розглядали як формальну систему елементів, що піддається точному емпіричному опису.

◆ **Структуралізм** - європейський напрям, пов'язаний насамперед з Ф. де Соссюром. Структуралісти вважали, що мову потрібно вивчати як цілісну структуру взаємопов'язаних елементів. Головні ідеї: розмежування мови (*langue*) і мовлення (*parole*), принцип системності, значення через опозиції. Структуралізм вплинув на подальший розвиток багатьох гуманітарних наук.

◆ **Семіотичні студії** розвивалися завдяки Ч. Пірсу, Ч. Моррісу та іншим. Мова в семіотиці розглядається як знакова система, а мовні одиниці – як знаки, що мають вираження та значення. Семіотика виділяє три аспекти дослідження знаків: *синтактику* (формальні відношення між знаками), *семантику* (значення) та *прагматику* (взаємодія знаків із користувачами/мовцями).

◆ **Н. Хомський і генеративізм**. Ноам Хомський у середині XX ст. започаткував генеративну лінгвістику. Він висунув ідею про те, що людина має *вроджену мовну здібність* — універсальну граматику. Завдання науки — описати правила, за якими носій мови генерує (створить)

нескінченну кількість граматичних речень. Генеративізм змістив акцент з опису мовних фактів на моделювання когнітивних механізмів мовлення.

• **Когнітивний напрям у мовознавстві** сформувався наприкінці ХХ ст. й зосереджений на вивченні мови як інструмента людського пізнання. На відміну від структуралізму чи генеративізму, які розглядали мову переважно як формальну систему, когнітивний підхід трактує мову як невід'ємну частину мислення, тісно пов'язану з досвідом, свідомістю, сприйняттям і культурою. Мова не просто відображає готові думки — вона *формує* способи категоризації світу та структурує наше пізнання.

Одним із головних постулатів когнітивної лінгвістики є те, що мовні структури ґрунтуються на загальних когнітивних механізмах, притаманних всім людям: сприйнятті, увазі, пам'яті, узагальненні, інтерпретації досвіду. Через це мова розглядається як вікно до людської свідомості. Значення слів трактується не як абстрактна формальна одиниця, а як ментальна репрезентація — *концепт*, пов'язаний з образом, ситуацією та досвідом.

Важливими інструментами аналізу в цьому підході є концептуальні схеми, фрейми, прототипи та ментальні простори. Значну увагу приділено концептуальній метафорі — механізму, за допомогою якого ми розуміємо абстрактні явища через конкретні (наприклад, «час — це ресурс», «аргументація — це війна»). Такі метафори вважаються не просто стилістичними засобами, а фундаментальними моделями мислення.

Когнітивний напрям також підкреслює роль тілесного досвіду (*embodiment*) у формуванні мовних значень. Наше розуміння простору, руху, емоцій та взаємодії з довкіллям накладає відбиток на мовні структури: від просторових прийменників до схем дії та образних концептів.

Основні представники когнітивної лінгвістики:

• **Джордж Лакофф** — автор теорії концептуальної метафори; наголошував, що наше мислення метафоричне за своєю природою.

• **Рональд Ленгакер** — засновник когнітивної граматики, що пояснює граматичні категорії через процеси уваги, профілювання та концептуалізації.

• **Чарльз Філлмор** — розробник фреймової семантики, згідно з якою значення слів визначаються структурами знань про типові ситуації.

• **Жиль Фокон'є і Марк Тернер** — автори теорії концептуальної інтеграції (*blending*), яка пояснює, як люди комбінують різні ментальні простори для створення нових значень.

Отже, когнітивна лінгвістика розглядає мову як ключ до розуміння людського мислення, поєднуючи лінгвістичний аналіз із психологією, нейронаукою та культурологією. Це робить її одним із найвпливовіших сучасних напрямів гуманітарних досліджень.

Поняття і терміни: базова лексика; відповідник; етимологія; звуковий закон; компаративістика; лексичні паралелі; небазова лексика; організмична теорія мови; прамова; порівняння складників структури vs порівняння цілих одиниць; порівняльно-історичний метод; принцип історизму; регулярність відповідників; реконструкція; теорії походження мови; мова як дух народу; дескриптивізм; структуралізм; семіотика; когнітивізм.